

HET JUVENALIS-DILEMMA

Door: drs. J.M. Breukers
conservator

INHOUD	pag.
Het Juvenalisdilemma: Quis custodiet ipsos custodes?	2
<i>Wie zal de bewakers zelf bewaken?</i>	2
<i>Trias Politica</i>	2
<i>Schouten, rakkers en bordelen</i>	3
<i>Klepperman en klaploper</i>	4
<i>Foienpot en premiestelsel</i>	4
<i>Straffen en klachten</i>	5
<i>De moordzaak-Giessen-Nieuwkerk</i>	6
<i>Rijksrecherche: van geheime politie tot "politie voor de politie"</i>	8
<i>Dalven en naggen</i>	9
<i>De IRT-affaire</i>	10
<i>Beroepscode en politiemotto</i>	11
<i>Veiligheid of democratie</i>	11

54. Het ophangen van Mat van den Nieuwendijk en den „burgemeester”, belhamels bij het Pachtersoproer, uit de Waag op den Dam, 28 Juni 1748. De schutters schieten op de dringende menigte.

Gravure van S. Fokke.

HET JUVENALIS-DILEMMA

Het Juvenalis-dilemma: *Quis custodiet ipsos custodes?*

Wie zal de bewakers zelf bewaken?

“*Quis custodiet ipsos custodes?*”, vertaald “Wie zal de bewakers zelf bewaken?” is een Latijns citaat uit het zesde hoofdstuk van de *Satiren* van de Romeinse dichter Juvenalis (Juvenalis, *Saturae* VI, 347/8).

Decimus Junius Juvenalis werd omstreeks het jaar 60 na Christus geboren te Aquinum (het tegenwoordige Aquino) in de Italische landstreek Latium. Hij bekleedde lagere ambten en trad in Rome op als redenaar, totdat hij door keizer Domitianus werd verbannen omdat hij de draak gestoken had met diens favoriete komediedichter. Na de dood van keizer Domitianus in het jaar 96 begon Juvenalis te werken aan zijn nalatenschap: zestien satiren.

Juvenalis' satiren zijn schimpgedichten, bijtende commentaren op de Romeinse maatschappij. In de satiren hekelt Juvenalis het wangedrag, de ondeugden, de misbruiken en buitensporigheden van de Romeinen. De dichter toont in de verzen zijn verachting voor de rijken en sympathie voor de armen; hij heeft een overdreven pessimistische kijk, gespeend van relativerende humor, op de levenshouding van de Romeinen.

In de Middeleeuwen werd Juvenalis beschouwd als een zedenmeester, wiens verzen getuigden van het verval en de zedeloosheid van het Romeinse heidendom.

In het zesde hoofdstuk van zijn *Satiren* hekelt Juvenalis het in zijn ogen zedeloze gedrag van Romeinse vrouwen: het zijn op seks beluste wezens, overspelig van aard. Als mannen uit huis gaan vanwege werk of andere openbare verplichtingen, kunnen zij hun echtgenotes maar beter in huis opsluiten onder toezicht van huisbewakers. Maar wie bewaakt dan de bewakers zelf? Dat is het dilemma van Juvenalis.

Het Juvenalis-dilemma is overdraagbaar op de politie, de organisatie die de orde en rust handhaaft en de misdaad bestrijdt. De politie bewaakt de samenleving, maar wie bewaakt dan de politie?

De taak van de politie wordt gedefinieerd in de Politiewet: “*De politie heeft tot taak in ondergeschiktheid aan het bevoegd gezag en in overeenstemming met de geldende rechtsregels te zorgen voor de daadwerkelijke handhaving van de rechtsorde en het verlenen van hulp aan hen die deze behoeven.*”

De politie heeft volgens de democratische staatsleer in beginsel het geweldsmonopolie in handen (het monopolie van de legitieme geweldsuitoefening; hierbij wordt de krijgsmacht met haar vooral extern gerichte taakstelling, het bestrijden van buitenlandse vijanden, buiten beschouwing gelaten). De plaats en taak van de politie binnen het staatsbestel komt tot uitdrukking in het gezegde “de sterke arm”. De politie kan met de aan haar van rechtswege verleende bevoegdheden, desnoods met gebruik van geweld, interveniëren in het domein van individuele burgers en particuliere organisaties. Zo nodig kan zij inbreuk maken op de grondrechten van de burger. Dit geeft de politie een ongekend potentiële machtspositie in de samenleving en vergt dan ook arrangementen *-checks and balances-* waarmee zowel de externe als de interne controle op het politiewerk verzekerd is.

De scheiding van de machten (*trias politica*) is zo'n *check and balance*. De uitvoerende, wetgevende en rechtsprekende machten houden elkaar in balans. De volksvertegenwoordiging controleert de regering in de uitoefening van haar bestuurstaak. De rechtspraak ligt in handen van de onafhankelijke rechterlijke macht. De onafhankelijke rechter controleert of een politieoptreden op de wet is gebaseerd.

Trias politica

Zolang er politie bestaat denken mensen erover na hoe de politie, als organisatie van de staat, het beste haar werk kan doen en breder gezien, hoe een land goed bestuurd kan worden.

In de 18de eeuw stelden geleerden groot vertrouwen in de menselijke rede, kort gezegd het gezonde verstand van de mensen.

In talrijke boeken schreven zij hun nieuwe denkbeelden over wetenschap en politiek op. Die periode wordt het tijdperk van de verlichting genoemd. De Franse filosoof Montesquieu schreef in het jaar 1748 een boek over wetgeving en staatsbestuur. Dit boek werd een belangrijke leidraad voor het bestuur van landen en het maken van wetten. Montesquieu schreef dat de staat ervoor moet zorgen dat alle mensen in een land zich veilig en vrij voelen en dat iedereen gelijk behandeld wordt. De bestuurders van een land mogen geen willekeurige besluiten nemen en persoonlijke belangen najagen. Goed bestuur is volgens Montesquieu alleen mogelijk als er een scheiding is tussen wetgevende macht (de volksvertegenwoordiging), uitvoerende macht (het bestuur, waaronder de politie valt) en rechterlijke macht (de rechtspraak). Deze scheiding der machten noemde Montesquieu de *trias politica*.

Nederland is sinds het midden van de 19de eeuw een rechtstaat, gebaseerd op die *trias politica*. Dat betekent dat niet alleen de burgers, maar ook de overheidsorganen aan wetten en regels gebonden zijn.

De politie maakt als overheidsdienst deel uit van de uitvoerende macht. De politie heeft de taak om de wetten te handhaven door plegers van misdrijven op te sporen. Daarbij is ook de politie aan regels gebonden. Die regels zijn door onze volksvertegenwoordiging, het parlement, afgesproken en vastgelegd in verschillende wetten. De belangrijkste wetten zijn de Grondwet, de Wet op de Rechterlijke Organisatie, het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafvordering. De rechter, die deel uitmaakt van de onpartijdige rechterlijke macht, controleert of het politieoptreden inderdaad op de wet berust.

Jaarlijks worden in ons land ongeveer acht miljoen misdrijven gepleegd, variërend van het stelen van een rolletje drop tot een meervoudige moord. De politie spoort de verdachte van een strafbaar feit op en verzamelt de bewijzen dat iemand een bepaald misdrijf heeft gepleegd. De rechter controleert of de politie onomstotelijk het bewijs heeft geleverd dat iemand een misdrijf heeft begaan. De politie spoort op, maar de rechter oordeelt of de verdachte schuldig is.

De *trias politica*, de scheiding der machten, heeft ertoe bijgedragen dat structurele ongelijkheid, willekeur en persoonlijke belangen in het openbaar bestuur en in het optreden van de politie tot het verleden behoren.

Schouten, rakkers en bordelen

Vanaf de Middeleeuwen tot aan de Napoleontische tijd was op het geografische gebied van het huidige Nederland een rudimentaire politieorganisatie te herkennen, die bestond uit civiele en militaire componenten met niet geheel duidelijk afgebakende taken en bevoegdheden.

Er was geen scheiding tussen bestuur (uitvoerende macht) en rechtspraak (rechterlijke macht).

De politiezorg werd tot aan de Franse inval van 1795 bekleed door de baljuw (ook drost of drossaard genoemd), schout en schoutsdienaren of rakkers. De gewesten waren verdeeld in districten of baljuwschappen en onderdistricten of ambachten. Baljuw en schout waren vertegenwoordigers van de heer op het gebied van bestuur en rechtspraak.

De landsheer belaste baljuws en schouten met de handhaving van de orde en opsporing en vervolging van wetsovertreders.

Op het platteland vervulde de schout in zijn ambacht de politietaak; een deel van de opgelegde bekeuringen vormden zijn inkomsten. Voor grootschalige problemen kon hij krijgsvolk te hulp roepen, want schutterij en nachtwacht waren niet overal op het platteland ingesteld.

In steden met stadsrechten/zelfbestuur, werd het bestuur gevormd door de vroedschap (burgemeester en schepenen) en rechtspraak uitgeoefend door de schepenbank (vierschaar). Oorspronkelijk stond de [schout](#) als vertegenwoordiger van de heer boven burgemeester en schepenen, maar geleidelijk werd hij een stedelijk ambtenaar.

Dit illustreert de zwakte van het centrale gezag. De schout had als taak de handhaving van de orde en veiligheid. Tevens was hij als voorzitter van de schepenbank belast met het rechtsproces; hij trad op als aanklager en voerde het vonnis uit. Hij was geen rechter. In het ambt van schout waren bestuurlijke en rechterlijke aspecten verweven: de schout was politiechef en officier van justitie in één persoon, geen scheiding van rechterlijke en uitvoerende macht dus!

De schout werd in de grotere steden geassisteerd door substituut- of onderschouten en had de beschikking over schoutdienaren of rakkers. Daarnaast maakte hij gebruik van de diensten van stadssoldaten (hellebaardiers genoemd), spionnen en verklikkers.

Aanvankelijk ontving de schout een salaris van de heer die hem aangesteld had, maar later werd de schout als stedelijk ambtenaar betaald uit de stadskas, waarbij zijn inkomen vermeerderd werd met een deel van de boetes die hij inde. In een aantal Hollandse steden, waaronder Amsterdam en Delft, was het in de 16de eeuw gebruikelijk dat schoutdienaren vergunning hadden om in hun woning bordeel te houden. Zij waren in feite onbezoldigde ambtenaren, die leefden van hun inkomsten uit de prostitutie. Daarnaast was er op deze wijze een soort politietoezicht op de prostitutie.

Klepperman en klaploper

De politieorganisatie was vanaf de Middeleeuwen tot in de 19de eeuw slechts kleinschalig en een dagpolitie. Gedurende de nacht en bij grotere ongeregelde heden droegen [de schutterijen](#) de zorg voor rust en orde in de stad en vaak ook op het platteland. De schutterijen waren een burgerwacht, opgebouwd uit goeude burgers, want men moest de wapens en uitrusting zelf bekostigen. Op het platteland was het vervullen van de nachtwachttak doorgaans een burgerplicht: ieder gezin leverde bij toerbeurt een man voor de nachtwacht.

Het nachtelijke surveilleren ging de goeude stadsburgers echter al ras vervelen en zo ontstond de nachtwacht, lieden van allerlei allooi werden tegen een geringe vergoeding geworven voor de tak van nachtpolitie.

De nachtwachter of klepperman had als uitrusting een klepper of ratel (ratelwacht), een stok of piek, een [lantaarn](#) en sabel. Sommige wachters namen hun [hond als waakhond](#) mee op surveillance. De klepperman riep ieder uur, nadat de stadsklok geluid had, de tijd om en sloeg dan met zijn [klepper](#). Bij onraad, zoals brand of het betrappen van inbrekers, sloeg hij alarm door langer en in een ander ritme te kleppen, totdat burgers te hulp schoten.

Een grote stad had soms 100 tot 200 kleppermannen en daarnaast poortwachters of torenwachters. Doorgaans beschikte de nachtwacht over een of meerdere [wachthuisjes](#) als verzamel- en rustplaats, van waaruit de vaste looproutes gelopen werden. Plaatselijk waren er verschillen in instructie, taken en werktijd. In het algemeen begon de diensttijd om 22.00 uur en liep deze tot 3.00 uur 's zomers en 5.00 uur 's winters. In andere plaatsen werkte de nachtwacht zelfs tot 10.00 uur 's morgens. In veel steden was het verzuim zo hoog, dat afwezigheid werd beboet en een zieke klepperman zelf voor een vervanger moest zorgen. Soms stuurde een afwezige klepperman zijn vrouw als plaatsvervanger! De nachtwachters doken tijdens hun nachtelijke ronde wel eens een taveerne in en eisten dan een gratis borreltje voor hun dienst aan de gemeenschap. Hierin vindt de term klaploper zijn oorsprong. Pas rond 1880 werd de nachtwacht afgeschaft en ging de politie ook nachtdiensten draaien.

Foienpot en premiestelsel

Tegen het einde van de 19de eeuw stond het beroep van politieambtenaar niet in hoog aanzien. Het opleidingsniveau van de dienders was laag en de salariëring lag doorgaans op het niveau van een ongeschoolde arbeider.

Gemeenteveldwachters op het platteland hadden een karig bestaan. Gemeenten poogden vacatures te vullen door in de wervingsadvertenties te wijzen op extra voorzieningen voor de veldwachter zoals een moestuin bij de ambtswoning, zodat het gezin van de veldwachter van zelf verbouwde groenten en aardappels kon leven.

Tot de collectie van het Nederlands Politiemuseum behoort een houten [fooienpot](#) met het opschrift “Voor de veldwachters”. Deze pot stond in de raadszaal van het gemeentehuis van Schaesberg in Zuid-Limburg in de hoop dat de leden van de gemeenteraad zo nu en dan iets over hadden voor de veldwachters. Vanaf 1910 ongeveer verschenen in de [ambtsinstructies voor de veldwachter](#) bepalingen tegen het aannemen van fooien en beloningen en het uitoefenen van nevenfuncties.

Bij de stedelijke politiekorpsen waren de omstandigheden niet veel rooskleuriger. Tegen het einde van de 19de eeuw verdween het nachtwachtwezen en ging de politie zelf nachtdiensten draaien. Deze maatregel leidde tot personeelsstijgingen, maar de werkomstandigheden waren Spartaans: lange straatdiensten afgewisseld met het verblijven in verouderde en karig ingerichte bureaus. In Amsterdam werden de dienders door hun plaatsgenoten “gemeente-ezels” genoemd. Om de straatagenten tot een grote dienstijver aan te sporen keerde de korpsleiding vanaf 1881 premies uit voor opgemaakte processen-verbaal betreffende overtredingen van de plaatselijke politieverordening. Deze beloning in geld zette kwaad bloed bij de burgerij. Ook in de juridische vakbladen was het premiestelsel omstreden omdat het leidde tot een “[verbalenjacht](#)” [onder de agenten](#). De beloningen in het premiestelsel werden deels gefinancierd uit de gemeentekas en deels opgebracht door de agenten zelf in de vorm van geldelijke straffen (tuchtrechtelijke maatregelen) wegens overtredingen van de talrijke dienstvoorschriften. Het interne toezicht op de naleving van de dienstvoorschriften was rigoureuus. Na de Eerste Wereldoorlog verdwenen de premies uit beeld maar het straffen van dienders wegens overtreding van de talrijke dienstvoorschriften en algemene orders werd streng gehandhaafd. De geldboetes werden vervangen door strafuren. Een straatagent die tijdens zijn dienst vergat [handschoenen](#) te dragen kon rekenen op twee uren strafdienst. In 1929 was het “voeren van een nodeloos gesprek met een burger” goed voor vier uren strafdienst. Binnen het Amsterdamse korps werden bijvoorbeeld gedurende de maand januari 1934 in totaal 101 [straffen](#) opgelegd aan agenten. Het korps telde toen 1838 agenten.

Het interne toezicht werd uitgeoefend door de brigadiers en inspecteurs van de afdeling Centrale Controle op het Amsterdamse hoofdbureau van politie. Met de roep “knikker op het dak” waarschuwden de straatagenten elkaar voor een op de loer liggende brigadier. Het woord knikker verwees daarbij naar de kenmerkende bol op de [politiehelm van brigadiers](#), die daarom ook de bijnaam “knopsmeris” hadden.

Straffen en klachten

Bij het hierboven genoemde straffen van Amsterdamse dienders vanwege het niet correct opvolgen van ambtsinstructies en dienstvoorschriften ging het om intern opgelegde tuchtrechtelijke maatregelen, ook wel disciplinaire straffen genoemd, vanwege gedragingen die geconstateerd werden door de korpseigen afdeling Centrale Controle. Het kon echter ook gebeuren dat dergelijke straffen werden opgelegd na onderzoek, volgend op een klacht van buiten de politieorganisatie, door een burger of via een andere overheidsinstantie.

Tegen een politieambtenaar, die regels overtreedt, kon en kan ook nu nog langs drieërlei weg worden opgetreden:

- tuchtrechtelijk op grond van ambtsinstructies, dienstvoorschriften en de ambtenarenwet (vanaf 1929). De tuchtrechtelijke weg bestaat uit disciplinaire straffen, van berisping oplopend tot ontslag. Het tuchtrechtelijk traject is een interne aangelegenheid
- strafrechtelijk in geval van betrapting op heterdaad, aangifte door het slachtoffer of als de gedraging van de politieambtenaar een redelijk vermoeden van een strafbaar feit oplevert
- civielrechtelijk. Een politieambtenaar kan tot schadevergoeding worden verplicht indien de schade of letsel het gevolg is van een optreden dat door de burgerlijke rechter als een onrechtmatige daad wordt gekwalificeerd.

Voor het indienen van klachten over laakbare gedragingen van politiemensen waren verschillende trajecten mogelijk.

Klachten konden binnenkomen via de hiërarchische lijn bij een leidinggevende of bij de korpschef, via de burgemeester als hoofd van de plaatselijke politie en korpsbeheerder of via het bevoegd gezag: de officieren van justitie en procureurs-generaal.

Vanwege de kleinschaligheid van de lokale politie op het platteland in de eerste decennia van de 20ste eeuw waren de gemeenteveldwachters en rijksveldwachters bij de burgers met naam en toenaam bekend. In de steden was de politie voor de burger anoniemer door de groei van de politiekorpsen. Bij de gemeentepolitiekorpsen waren de uniformen doorgaans voorzien van een identificerend kraag- of [helmnummer](#) dat burgers bij het indienen van een klacht konden vermelden.

In het voorjaar van 1941 werden de identificerende kraag- of helmnummers op last van de Duitse bezetter afgeschaft. De politie fungeerde tijdens de bezetting als de sterke arm van een democratische rechten schendend en inhumain Duits “bevoegd gezag”, dat van de burgerij een houding van *Hut ab und Maul zu* verwachtte en niet gediend was van het ontvangen van klachten.

Soberheid en gezagsgetrouwheid kenmerkten de jaren van wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. Tijdens de jaren zestig werd de samenleving mondiger en steeg het aantal klachten over politieoptreden enorm. De stijging had hoofdzakelijk te maken met het (werkelijk en vermeend) [hardhandig politieoptreden](#) bij de talrijke opstootjes en rellen, maar ook het aantal klachten vanwege onbehoorlijke bejegening door politiemensen steeg fors. De beide politieministers reageerden op deze ontwikkeling met de “regeling inzake strafrechtelijke en disciplinaire onderzoeken naar gedragingen van politieambtenaren” (circulaire van 17 januari 1969) en het vaststellen van procedures voor de behandeling van klachten over politieoptreden.

Bij de politiekorpsen werden klachtencommissies opgericht voor het onderzoeken van klachten. Grote stedelijke korpsen gingen over tot de oprichting van een Bureau Interne Onderzoeken (BIO) of Bureau Interne Zaken (BIZ). De regeling van 1969 zorgde ook voor een groter aandeel van de rijksrecherche in onderzoeken binnen de politie (zie hieronder: rijksrecherche). Interne onderzoeken door de politiekorpsen zelf beperkten zich in principe tot disciplinaire overtredingen en relatief minder ernstige strafbare feiten.

In 1982 werd het instituut van de Nationale Ombudsman opgericht, dat ondermeer in hoger beroep klachten behandelde die door lokale klachtencommissies als ongegrond waren afgedaan.

De moordzaak-Giessen-Nieuwkerk

Rond middernacht in de nacht van 3 op 4 augustus 1923 werd de overwegwachter Jacob de Jong van de halte Giessen-Nieuwkerk vermoord terwijl hij bezig was de petroleumlampen van de seinpalen te doven. De laatste trein van die vrijdag, de goederentrein uit Gorinchem, was net gepasseerd.

In de ochtend daarna constateerden de vrouw en kinderen van De Jong dat hij niet thuis was. Omwonenden troffen zijn stoffelijk overschot bij de seinpalen aan. Toen de gealarmeerde plaatselijke rijksveldwachters op de plaats delict arriveerden hadden omwonenden reeds gevonden bewijsstukken opgeraapt en met het lijk naar de stationshalte getransporteerd. Het slachtoffer bleek met een naast hem gevonden klauwhamer doodgeslagen te zijn. Zijn portemonnee en zakmes, dingen die hij altijd bij zich droeg, waren verdwenen. Ook bleek vijf gulden kasgeld uit het stationskantoortje gestolen te zijn. Volgens de omwonenden hing de kantoorsleutel uit de broekzak van de dode overwegwachter.

Medio augustus richtte het onderzoek van de rijksveldwachters zich op arbeiders die onderhoudswerkzaamheden uitvoerden aan gebouwen langs de spoorlijn: uitvoerder Theunissen, timmerman Klunder en metselaar Vermeer. Vermeer verbleef als kostganger bij het echtpaar Kroon in Sliedrecht. Het echtpaar Kroon bedreef er een ijsohandel met winkel, annex stille nachtkroeg. In de moordnacht hadden de werklieden er in de nachtkroeg een vrolijke avond met veel bier van gemaakt, samen met het echtpaar Kroon. Theunissen had omstreeks half een ‘s nachts Klunder vergezeld naar diens kosthuis (ook in Sliedrecht), waar ze samen nog iets gegeten hadden. Daarna was Theunissen teruggekeerd naar huize Kroon om er te overnachten, want door de vrolijke avond had hij de laatste trein naar zijn woonplaats Dordrecht gemist.

Op 31 augustus 1923 besloot de officier van justitie Kronenberg in Dordrecht over te gaan tot het arresteren van Klunder, Theunissen en het echtpaar Kroon. Na twee weken werden de vier verdachten uit voorlopige hechtenis vrijgelaten. Hun alibi leek waterdicht en de herkomst van de klauwhamer was verre van duidelijk. Het onderzoek zat op dood spoor.

De geruchten over de moord verflauwden in de maanden daarna niet. De weduwe van het slachtoffer, die naar Noord-Holland verhuisd was, zou daar volgens geroddel niet leven als een treurende weduwnaar.

Officier van justitie Kronenberg wist in oktober 1924 van de procureurs-generaal gedaan te krijgen dat de rijksveldwachter-rechercheur Jacobus de Jong uit Utrecht de moord op zijn naamgenoot ging onderzoeken (zie hieronder: rijksrecherche).

Rechercheur De Jong richtte zijn onderzoek al snel op de oude verdachten. Hij had Klunder en Theunissen op de korrel voor de moord en beschouwde Vermeer en het echtpaar Kroon als medeplichtig door het leveren van het moordwapen en het alibi.

Begin maart 1925 zaten de vijf verdachten in hechtenis. De tamelijk onervaren rechter-commissaris mr. J. Bentford van Valkenburg twijfelde bij de voorgeleiding van de verdachten blijkbaar niet aan de visie van de rechercheur en officier van justitie. De gearresteerden bleven volhouden onschuldig te zijn aan de moord. Rechercheur De Jong wist het volgende gerechtelijk vooronderzoek naar zijn hand te zetten en het echtpaar Kroon tot kroongetuigen te maken. De beide Kroons en Vermeer kwamen op vrije voeten en werden buiten vervolging gesteld.

Begin oktober 1925 werden Klunder en Theunissen ter zake van diefstal met geweldpleging de dood tengevolge hebbende veroordeeld tot vijftien jaar gevangenisstraf.

Rijksveldwachter-rechercheur J.F.M. de Jong kreeg de Eremedaille in goud van de Orde van Oranje Nassau opgespeld.

Raadsman Roobol van de veroordeelde Theunissen diende drie revisieverzoeken in die werden afgewezen. Na de afwijzing van het derde verzoek, begin april 1929, dook journalist Geudeker van het dagblad *Het Volk* op de zaak. Binnen enkele dagen stortten de echtelieden Kroon hun hart uit bij de journalist en raadsman Roobol. Mevrouw Kroon overhandigde hen een schoolschrift met 32 bladzijden aantekeningen over hoe alles in zijn werk was gegaan. Het relaas van het echtpaar Kroon kwam er op neer dat hun getuigenis tegen Klunder en Theunissen geheel vals was geweest en dat alles door rechercheur De Jong was gesuggereerd en voorgezegd. Zij hadden de belastende verklaringen afgelegd onder druk van aanhoudende dreigementen van De Jong.

De raadsman van Theunissen diende in juni 1929 een revisieverzoek in en de Hoge Raad verwees de zaak voor een nieuwe behandeling naar het Gerechtshof in Amsterdam.

Op 1 oktober 1929 werden Theunissen en Klunder door het Amsterdamse Gerechtshof vrijgesproken. Zij hadden bijna vijf jaar in de gevangenis gezeten vanwege [een gerechtelijke dwaling](#), die het gevolg was van de eigen overtuiging van schuld van één rechercheur en de laakbare meegaandheid van de officier van justitie en rechter-commissaris.

De zaak Giessen-Nieuwkerk was een zware slag voor de reputatie van politie en justitie, verklaarde minister van Justitie J. Donner in een circulaire aan de procureurs-generaal; de circulaire werd ook afgedrukt in *De Politiebode*, het weekblad van de Algemene Bond voor Politiepersoneel in Nederland.

Rijksveldwachter-rechercheur J.F.M. de Jong werd overgeplaatst naar de paspoortencontrole in de haven van Hoek van Holland. Hij kon door ziekte, omschreven als "zenuwongesteldheid" als gevolg van talrijke scheld- en dreigbrieven, niet meer werken en werd in 1931 op verzoek eervol ontslagen. Voor zover bekend werd de rechercheur enkel disciplinair (tuchtrechtelijk) gestraft door overplaatsing en niet strafrechtelijk vervolgd wegens het plegen van strafbare feiten zoals bedreiging of meeneed.

Rijksrecherche: van geheime politie tot “politie voor de politie”

De hoofdrolspeler in de moordzaak-Giessen-Nieuwkerk, rechercheur De Jong, was een rijksveldwachter-rechercheur oftewel rijksrechercheur. De dienst van rijksveldwachters-rechercheur werd in 1897 opgericht en in 1937 formeel omgedoopt in [Rijksrecherche](#).

De officieel genoemde aanleiding voor de oprichting van deze rechedienst in 1897 was het stijgende aantal gevallen van zakkenrollerij op internationale treinen. Om deze vorm van bovenlokale misdaad te bestrijden werd de oprichting van een landelijke rechedienst door de minister van Justitie noodzakelijk geacht. In werkelijkheid echter was er sprake van de oprichting van een geheime, politieke politie. De instructie en taakomschrijving voor de rijksveldwachters-rechercheur waren geheim. Zij hadden algemene opsporingsbevoegdheid, geldend in het hele land, geen binding met de lokale politie en ressorteerden direct onder de vijf procureurs-generaal van de gerechtshoven. Zij hadden een werkplek of werkkamer in de Paleizen van Justitie en stonden geheel buiten de brigade- en districtsstructuur van het Korps Rijksveldwacht. Hun takenpakket bestond uit het in de gaten houden van politieke extremisten zoals anarchisten en socialisten (die vaak in internationale treinen rondreisden!), contraspionage, het waken over de veiligheid van het Koninklijk Huis, het onderzoeken van onrechtmatigheden binnen de politie en het openbaar bestuur en het opsporingsonderzoek bij bijzondere, zware delicten.

Die laatstgenoemde taak om gedekt door onbekendheid bij het publiek ter plaatse zware delicten (alsnog) op te lossen verklaart het op de zaak zetten van rijksrechercheur De Jong in Giessen-Nieuwkerk. Het onderzoek naar strafbare handelingen van politiemensen en andere overheidsdienaren was decennialang maar een klein deel van de werkzaamheden van de rijksrecherche. De dienst had in 1939 een sterkte van 20 rechercheurs; in 1957 bestond de sterkte uit 50 rechercheurs. De “regeling inzake strafrechtelijke en disciplinaire onderzoeken naar gedragingen van politieambtenaren” (circulaire van 17 januari 1969) en het vaststellen van procedures voor de behandeling van klachten over politieoptreden zorgde voor een groter aandeel van de rijksrecherche in onderzoeken binnen de politie en maakte personele uitbreiding van de dienst nodig.

De leden van de Rijksrecherche werden door het Politiebesluit 1945 bijzondere ambtenaren van rijks-politie en zijn sinds de Politiewet 1993 bijzondere ambtenaren van politie.

De taken van de Rijksrecherche zijn:

- strafrechtelijke of disciplinaire onderzoeken binnen het politieapparaat in opdracht van het Openbaar Ministerie, na overleg met korpsbeheerder/korpsleiding
- onderzoeken binnen het ambtelijk apparaat of ten aanzien van bekleeders van een openbaar ambt
- oriënterende onderzoekingen naar gedragingen van (rechts)personen die het doelwit zijn geworden van openbare beschuldigingen
- strafrechtelijke onderzoeken in aansluiting op bovenstaande onderzoeken
- onderzoeken van administratieve aard, zoals:
  1. toelating van particuliere bewakingsdiensten
  2. aanvragen tot benoeming van onbezoldigd opsporingsambtenaar
  3. controle op administratieve voorschriften van de Vreemdelingenwet
  4. controle inzake uitvoering van de Wet wapens en munitie
  5. ook verricht de Rijksrecherche onderzoek na ieder geval van vuurwapengebruik door de politie.

De Rijksrecherche voert strafrechtelijke onderzoeken uit wanneer politiemensen en bestuurders de verdachten zijn.

De Rijksrecherche wordt ten aanzien van de politie altijd ingezet bij corruptieonderzoeken tegen politieambtenaren, bij politietoedredden dat de dood of letsel tot gevolg heeft of bij het overlijden van ingeslotenen en bij mogelijke misdrijven gepleegd door leidinggevendenden van de politie (aanwijzing taken Rijksrecherche 2002).

Een rijksrechercheonderzoek volgt op ieder geval van vuurwapengebruik door de politie. Met deze maatregel geeft de overheid duidelijk aan dat zij het geweldsmonopolie van de politie, de geweldsinstructie voor de politie en het gebruik van wapengeweld als ultiem middel uiterst serieus neemt. In de handleidingen voor officieren van justitie was het onderzoek na vuurwapengebruik al vanaf 1970 opgenomen, maar pas in 1984 werd de politiekorpsen een meldingsplicht opgelegd.

In het jaar 2003 bijvoorbeeld was 53% van de onderzoeken door de Rijksrecherche gericht op de politie, de rest op andere organisaties in het openbaar bestuur. Bij de onderzoeken ging het in dat jaar het meest vaak om corruptie en fraude (38%), gevolgd door celdoden (14%), schietincidenten (10%) en schending van bevoegdheden (8%). Het merendeel van de onderzoeken naar [politiële corruptie](#) betrof het lekken van politie-informatie naar derden.

Dalven en naggen

Dalven en naggen zijn recentere verschijningsvormen van de klaploperij in de tijd van de nachtwacht. In de volkstaal zijn dalven en naggen synoniemen voor schooien of bedelen.

Het werkwoord *dalven* staat voor het afdwingen van persoonlijke voordelen door overheidspersoneel van bedrijven en instellingen waarmee men ambtshalve te maken heeft. Het ontvangen van [“politiekorting” van winkeliers en horecaondernemers](#) is een typisch voorbeeld van dalven. De Amsterdamse politie beschikt al jarenlang over een eigen korpswinkel “De Waecker”, die is gestart om te voorkomen (of te beëindigen?) dat politiemensen bij de aanschaf van goederen bij de reguliere winkeliers kortingen gingen bedingen.

Het werkwoord *naggen* is afgeleid van norm afwijkend gedrag (NAG) en synoniem met laakbaar gedrag of integriteitschendingen. Naggen wordt ook gebruikt als een verbloemde omschrijving voor [corruptie](#), zijnde het misbruik van een bevoegdheid door een politieambtenaar, ten faveure van een derde partij, dat wordt beloond met een financiële of andersoortige gunst.

De politie in Nederland had lang een onkreukbaar imago of anders wel de reputatie een gesloten bastion te zijn, waarin incidenten van corruptie of andere laakbare gedragingen onder de pet gehouden werden. Een sterk “wij-gevoel” is een kernmerk van de beroepsgroep van politiemensen. Door collega’s aangezien te worden voor “matennaai” of iemand die “kotst” (onaangename zaken uit eigen kring verklapt) was een van de ergste dingen die een diender konden en kunnen overkomen. Dan kon je maar beter bij de Marechaussee gaan werken, was een veel gebezigd grapje bij de burgerpolitiekorpsen.

In 1977 veroorzaakte de eerste grote corruptieaffaire bij de Amsterdamse politie een hele opschudding. Politiecorruptie in Nederland in plaats van in Napels of New York! De zaak speelde zich af in het milieu van de Chinese heroïnehandel en illegale gokhuizen in de omgeving van de Warmoesstraat. Na een onderzoek door de Rijksrecherche werden acht brigadiers en (hoofd)agenten aangehouden: vier man van de uniformdienst, twee rechercheurs van de vreemdelingendienst en twee zogenoemde Chinezen-experts van de criminele inlichtingendienst (CID). Het onderzoek tegen de CID’ers leverde geen strafrechtelijk bewijs op. Zij werden geschorst en overgeplaatst naar de verkeersdienst. De andere zes politiemannen kwamen voor de rechtbank. Vijf van hen werden veroordeeld tot geldboetes wegens het aannemen van geldbedragen. Een diender werd vrijgesproken.

Sinds de IRT-affaire van 1994-1996 (*zie hieronder: De IRT-affaire*) zijn uitvoerige externe onderzoeken gepubliceerd over onrechtmatigheden binnen de politie. De onderzoeken werden ondermeer gedaan door het weekblad *Elsevier* en het Centrum voor politiestudies van de Vrije Universiteit in Amsterdam. Omkoping als zwaarste vorm van corruptie bleek vrij zeldzaam te zijn, maar andere vormen van niet-integer gedrag kwamen prominent naar voren in de onderzoeken.

Misdragingen in de privésfeer kwamen het meest voor, gevolgd door het niet nakomen van arbeidsrechtelijke verplichtingen, ongewenste omgangsvormen, geweldgebruik, misbruik van informatie en diefstal en fraude.

De IRT-affaire

De opkomst en enorme groei van de zware, georganiseerde criminaliteit ("zwacri" in politiejargon), grotendeels actief in de handel in drugs ("vedomi", als afkorting van verdovende middelen, in politiejargon) plaatste de opsporingstaak van de lokaal ingebedde politie in de jaren zeventig en tachtig van de 20ste eeuw onder gestaag oplopende druk.

Bovenlokale en korps overstijgende samenwerking werd een absolute noodzaak in de bestrijding van de grenzeloze misdaad. De bovenlokale samenwerking kreeg vorm in *ad hoc* voor één zaak gevormde rechteamts, recherche bijstandsteams (RBT's) en interregionale rechteamts (IRT's).

Eind 1987 besloten de politiekorpsen in de provincies Noord-Holland en Utrecht tot de oprichting van het Interregionaal Recherche team Noord-Holland/Utrecht. Door onenigheid over de formatie, standplaats, financiering en dergelijke duurde het twee jaar voor het team operationeel was. Een volgende tegenslag voor het team was de liquidatie in juni 1991 van Klaas Bruinsma, bijgenaamd "De Dominee", die het primaire doelwit was van het politieonderzoek. Het team richtte het onderzoek daarna op de erven van Bruinsma's misdaadsyndicaat. Medio 1993 ging de supervisie over het IRT over van het Utrechtse korps naar de Amsterdamse politie. In een kort persbericht maakte de Amsterdamse driehoek in december 1993 de opheffing van het rechteamts bekend. De driehoek stond voor het driehoeksoverleg van korpschef (Nordholt), burgemeester (Van Thijn) en hoofdofficier van justie (Vracking), waarin beleidsbeslissingen werden genomen. Het team was ontbonden omdat het een werkmethode hanteerde waarvoor de driehoek geen verantwoordelijkheid wilde nemen. Al gauw bleek dat Haarlemse rechercheurs van het team hadden toegelaten dat via een burgerinfiltrant grote partijen softdrugs clandestien werden geïmporteerd en op de gebruikersmarkt kwamen. Deze "gecontroleerde doorlevering" van drugs was noodzakelijk geacht om tot de top van het misdaadsyndicaat door te kunnen dringen.

Terwijl de voltooiing van de reorganisatie van het politiebestedel in 1994 in Den Haag plechtig werd gevierd, brak de IRT-affaire in alle hevigheid los. In de media speelden de bij het IRT betrokken korpschefs van Haarlem (Straver), Utrecht (Wiarda) en Amsterdam (Nordholt) elkaar de zwarte piet toe.

De openbaringen en het geruzie leidden tot de Parlementaire Enquêtecommissie Opsporingsmethoden, beter bekend als de commissie-Van Traa (december 1994-februari 1996).

De zittingen van de commissie brachten talrijke gebreken in de bovenregionale opsporing en aansturing van het rechteamts aan het daglicht. Het doorlaten van partijen drugs, inkijsoperaties, de inzet van informanten en burgerinfiltranten, pseudokoop en uitlokking, kijkende korpschefs met botsende karakters, CID-rechercheurs met acuut geheugenverlies, topambtenaren van Justitie en het Openbaar Ministerie die van niets wisten, en *last but not least* miljoenenwinsten voor drugs importerende informanten passeerden de revue.

De [IRT-affaire](#) bracht politie en Justitie (het bevoegd gezag) uiterst negatief in de publiciteit.

Na de enquête kwam uitgebreide regelgeving tot stand om de transparantie en controleerbaarheid van de opsporing te waarborgen; ook werden kaders gesteld voor zogenoemd pro-actief onderzoek (onderzoek naar nog niet gepleegde misdrijven door de georganiseerde misdaad, waarbij het continu beraamen en plegen van misdrijven wordt beschouwd als een uniek kenmerk van de georganiseerde misdaad) door de criminele inlichtingendiensten (CID's), die later omgedoopt werden in criminele inlichtingen eenheden (CIE's). De regelgeving omvatte de CID-regeling 1995, de CIE-regeling 2000 en de Wet Bijzondere Opsporingsbevoegdheden (Wet BOB, 2000). De bovenlokale opsporing werd in handen gelegd van bovenregionale teams, gericht op de middencriminaliteit, en kernteams, gericht op de zware, georganiseerde misdaad.

De kernteams gingen in 2002 over naar de nieuw opgezette Nationale Recherche, die sinds 2004 onderdeel uitmaakt van het Korps Landelijke Politiediensten (KLPD).

De IRT-affaire heeft ook geleid tot een hernieuwde, interne bezinning op de normen en waarden van het politievak met als gevolg de formulering van regionale integriteitstatuten (1994), de verplichte instelling van Bureaus Interne Onderzoeken (BIO's) bij de regiopolitiekorpsen (1994) en de beroepscode voor de politie (2004). De Bureaus Interne Onderzoeken zijn inmiddels omgedoopt in Bureaus Integriteit en Veiligheid.

Beroepscode en politiemotto

In het jaar 2004 is in de Raad van Hoofdd commissarissen een beroepscode voor de politie vastgesteld die de oudere integriteitstatuten vervangt. In de [beroepscode voor de politie](#) staan de zeven kernwaarden van waakzaam en dienstbaar zijn:

- Respect
- Transparantie
- Verantwoordelijkheid
- Betrokkenheid
- Betrouwbaarheid
- Rechtvaardigheid
- Balans.

Op deze waarden kan elke politieambtenaar worden aangesproken en afgerekend, want tegelijkertijd met de beroepscode is door de raad ook de “handreiking sanctionering integriteitsschendingen” vastgesteld. De handreiking moet de politiekorpsen helpen om te komen tot een meer uniform intern sanctiebeleid zodat vergelijkbare schendingen en misdragingen zoveel mogelijk gelijk worden behandeld.

Het beeldmerk <waakzaam en dienstbaar> is sinds 2005 het motto van de Nederlandse politie. Vanaf de zomer van 2008 zijn de korpsbrevetten met de naam van het politiekorps vervangen door het landelijke [politiebrevet](#), voorzien van dit motto.

De betekenis van het motto wordt als volgt omschreven:

Waakzaam en dienstbaar staat de politie voor de waarden van de rechtsstaat. De politie waakt tegen de invloed van diegenen die zich buiten de maatschappelijke orde plaatsen en de politie staat ten dienste van de democratische rechtsstaat en de veiligheid van haar burgers.

Waakzaam zijn betekent dat de politie een gezond wantrouwen heeft, dat de politie alert is op personen en ontwikkelingen die de rechtsstaat in gevaar brengen en in actie komt als de veiligheid in het geding komt.

Dienstbaar zijn betekent niet alleen hulpvaardig zijn en service verlenen aan een ieder die dat behoeft, maar ook dat de politie de vrijheid en gelijkwaardigheid van individuen en burgers beschermt.

De integriteit van de politieorganisatie en het handelen van haar vertegenwoordigers vragen om voortdurende aandacht en zorg. De politiemensen moeten hun taken uitvoeren volgens de daarvoor geldende normen en waarden. De individuele en professionele integriteit is noodzakelijk want het gedrag van de politie wordt door de samenleving kritisch gevolgd.

Veiligheid of democratie

Na terroristische aanslagen of andere grote incidenten laaien bij veel mensen de emoties hoog op. Politici pleiten voor strengere controles om herhaling te voorkomen. Er wordt dan ook vaak uitbreiding van de politiebevoegdheden bepleit, als ook politieke instemming gevraagd om allerlei informatie over burgers te verzamelen en te bewaren.

Maar zulke maatregelen betekenen wel een vermindering van onze grondrechten. Ze houden in dat de individuele burger straks wellicht het recht op vrije meningsuiting of het recht om te demonstreren verliest. Of dat iedereen straks een risicoprofiel heeft en de kans loopt aangehouden te worden zonder dat daarvoor een reden wordt opgegeven. Het kernprincipe van de rechtsstaat – iemand is onschuldig totdat het tegendeel is bewezen – komt steeds meer onder druk te staan. Dit druist in tegen onze democratische spelregels. Alerten journalisten zoals Bart de Koning met zijn boek *Alles onder controle. De overheid houdt u in de gaten* (2008) waarschuwen voor de gestage uitholling van onze privacy en vragen zich hardop af of nieuwe, vergaande bevoegdheden van de overheid en politie wel daadwerkelijk een bijdrage leveren aan een veiligere samenleving. De discussie wat belangrijker is, veiligheid of democratie, zal ongetwijfeld nog lang voortduren.

De politie heeft het motto waakzaam en dienstbaar zichtbaar op uniformjas en surveillanceauto staan. Waakzaam zijn betekent dat de politie een gezond wantrouwen heeft, dat de politie alert is op personen en ontwikkelingen die de rechtsstaat in gevaar brengen en in actie komt als de veiligheid in het geding komt. Dienstbaar zijn betekent niet alleen hulpvaardig zijn en service verlenen aan een ieder die dat behoeft, maar ook dat de politie de vrijheid en gelijkwaardigheid van individuen en burgers beschermt.

Mag de burger dan niet een gezond wantrouwen koesteren opdat de dienstbaarheid het niet aflegt tegen de waakzaamheid?